

М. І. Філон, Н. М. Галунова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Аксиологічна параметризація образів «мати», «батько»
у свідомості дитини молодшого та середнього дошкільного віку**

Філон М. І., Галунова Н. М. Аксиологічна параметризація образів «мати», «батько» у свідомості дитини молодшого та середнього дошкільного віку. Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства проблемі дослідження мовної свідомості дитини. У роботі розглянуто результати вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми та дітьми-білінгвами 4–5 років, проведеного у Харкові та Львові. Стимулами є слова «тато» й «мама». Реакції на зазначені слова-стимули дають змогу дійти висновків про особливості формування образів «батько» й «мати» в онтогенезі. Їх аксиологічна параметризація у мовній свідомості дитини молодшого та середнього дошкільного віку зумовлюється головним чином гендерними чинниками, що характеризують як респондентів, так і об'єктів асоціювання.

Ключові слова: *дитяче мовлення, мовна свідомість, вільний асоціативний експеримент, україномовні діти, діти білінгви, стимул, концепт.*

Філон Н. И., Галунова Н. Н. Аксиологическая параметризация образов «мать», «отец» в сознании ребенка младшего и среднего дошкольного возраста. Статья посвящена актуальной для современного языкознания проблеме исследования языкового сознания ребенка. В работе рассмотрены результаты свободного ассоциативного эксперимента с украиноязычными детьми и детьми-билингвами 4–5 лет, проведенного в Харькове и Львове. Стимулами являются слова «папа» и «мама». Реакции на выше названные слова-стимулы дают возможность сделать выводы касательно особенностей формирования образов «отца» и «матери» в онтогенезе. Их аксиологическая параметризация в языковом сознании ребенка младшего и среднего дошкольного возраста обуславливается в основном гендерным параметром, что характеризует как респондентов, так и объект ассоциирования.

Ключевые слова: *детская речь, языковое сознание, свободный ассоциативный эксперимент, украиноязычные дети, дети билингвы, стимул, концепт.*

Filon N., Galunova N. Axiological Parameterization of the Images of “Father” and “Mother” in the Consciousness of Children of Young and Middle Preschool Age. The paper is devoted to the topical problem of contemporary linguistics, specifically to the children’s speech researches. The result of free associative experiment with the bilingual and Ukrainian-speaking children of 4–5 is considered. The stimuli are words “dad” and “mum”. The reaction to the named stimuli gives the possibility to conclude about peculiarities of forming of the images of father and mother in ontogenesis. Their axiological parameterization in the linguistic consciousness of a child of young and middle preschool age mostly depends on gender parameters that characterise both the respondents and the objects of association.

Keywords: *children’s speech, linguistic consciousness, free association experiment, Ukrainian-speaking children, bilingual, stimulus, concept.*

У концептуальній картині світу, її мовному втіленні можна виділити складники, що відіграють особливу конструктивну роль — вони є точками постійної емоційно-психологічної напруги, центром оцінних характеристик, осердям особистісного, глибоко інтимного ставлення до відповідних фрагментів дійсності, місцем перетину стереотипів різного роду — ментальних, поведінкових, вербальних, емоційних. Серед таких складників важливе, можна сказати, фундаментальне значення відіграють концепти «батько» і «мати» та їх образні вербальні репрезентанти.

Дослідники здебільшого звертаються до вивчення концептуально-образної репрезентації «батька» й «матері» на матеріалі дискурсів художньої літератури, фольклору, міфології, кіно, розгляда-

ють відповідні явища як вже сформовані в межах певних етнокультурних традицій величини.

Загальновідомим є культ матері-берегині та батька-господаря в українській культурі. Як це не дивно, але означена назвою тема ще не розглядалася в онтогенетичному вимірі.

У зв’язку із сказаним відзначимо, що при всій різноманітності підходів до вивчення мовлення дитини в ранньому віці в центрі уваги науковців завжди перебуває слово. Частіше науковці звертаються до мовленнєвої діяльності дитини, ніж до її мовної свідомості. Інтерес до дитячого мовлення демонструють праці численних українських і зарубіжних дослідників — лінгвістів та лінгвопедагогів, зокрема А. Акуленко [1], М. Асаули [2], Т. Бакіної [3], Н. Бересневої [4–5], А. Богуш [7], Л. Боть [8–10], Н. Гасиці [11], Л. Калмикової [12], О. Лурії [13],

О. Моїсєнко [14], Н. Уфїмцевої [15]. С. Цейтлін [16]. Між тим, вивчення особливостей організації мовної свідомості дитини має принципово важливе значення для розуміння сутності та змісту констант національної картини світу у її суб'єктивному вираженні, особливостей формування ціннісно-значущих образів в онтогенезі.

В українській культурі, як, зрештою, і в інших, батько і мати не лише належать до констант, вони становлять ядро лінгво-культурного простору як окремої особистості, так і всієї мовної спільноти. Художні, фольклорні, документальні, епістолярні тексти лише частково відображають особливості ціннісної семантики та смислових параметрів образів батька й матері в українській культурній традиції. І тут звернення до мовної свідомості дитини має принципове значення.

Мета дослідження полягає в аналізі асоціативних полів на слова-стимули «мама», «тато», що були отримані в результаті проведення вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми та дітьми-білінгами молодшого та середнього дошкільного віку у Харкові та Львові та з'ясуванні специфіки аксіологічної параметризації концептів «мати» і «батько».

У межах нашого вільного асоціативного експерименту у якості контрольних були обрані такі параметри дослідження: вік, гендер та регіон (територіальні умови формування мовленнєвих навичок дитини). Загальна кількість респондентів складає 832, при цьому опитано по 104 респонденти з 8-ми груп у відповідності до контрольних параметрів.

До запропонованих у вільному асоціативному експерименті належать стимули-номінації «тато» і «мама». За ними у лінгвокультурній свідомості стоять відповідні концепти «батько» і «мати». «Мати» — одна із головних постатей у житті людини. Традиційно склалося так, що саме мати особливо впливає на формування особистості дитини, її світогляд, мовну свідомість, мовну картину світу, лексикон, тощо. Цілком логічно, що у віці 3–5 років образ матері є одним із центральних у дитячій картині світу, він здебільшого асоціюється з чимось позитивним. Мовна компетенція дитини зазначеного віку дозволила нам отримати доволі різноманітні асоціативні поля, в яких є індивідуальні, неповторні реакції, та значна кількість стереотипних реакцій в усіх вікових, гендерних та територіальних групах. Інакше кажучи, загальний образ, що вимальовується при аналізі отриманих асоціацій, є дуже схожим в усіх досліджуваних групах. В асоціативних полях респондентів на стимул «мама» містяться реакції різних типів, як наприклад, синтагматичні (добра, прибирає, варить їсти, мене любить), парадигматичні (тато, сестра, тьотя), ситуативно-референтні (йти, люблю, Таня, Тамара).

Результати психолінгвістичного експерименту дозволяють виявити як спільні, так і відмінні ознаки у побудові образів батька і матері в означених групах концептів. За гендерним параметром відмінності мають частковий характер. Серед

найчастотніших реакцій на стимул «мама» — слова тато і мама, крім того у харківських респондентів представлена реакція «папа», що демонструє тісний зв'язок між матір'ю та батьком у свідомості дитини, а у властиво мовному плані — остання реакція вказує на процес інтерференції. Крім того, реакції типу рідна, родная, моя, моя маюся, моя мамочка, рідненька, родина, сестра, син, синок, донька, жена, я — її донька засвідчують усвідомлення тісного зв'язку між матір'ю та родиною взагалі і дитиною, зокрема. І хлопчики, і дівчатка сприймають матір як господиню, асоціюють її з типовими жіночими функціями, що засвідчує формування гендерних стереотипів у мовній свідомості дітей 3–5 років (готувала, замітає, робить пиріжки, готує їсти, робила їсти, варить, прибирає, варить їсти, миє речі, готує, підмітала, варить суп). Щодо гендерних розбіжностей можна назвати такі. Для дівчаток більш важливою є зовнішня краса матері (красива, красивая, красуня, в перукарні, модная, найкрасивіша, нафарбувала нігті, помада, рум'яна). Виокремлюються певні соціальні та біологічні характеристики за гендерною ознакою: реакції тьотя, жінка, подружка. Це свідчить про якісно інший тип асоціативних зв'язків, що постає на когнітивних, абстрактно-логічних ознаках стимулу. У свідомості хлопчиків важливим є не лише зовнішня краса матері, а насамперед її функція господині, це засвідчено більшою частотністю реакцій, що репрезентують типові жіночі функції — готувала, готує їсти, готує, замітає, робить пиріжки.

Зважаючи на незначну різницю у віці між двома групами, можна вести мову скоріше про тенденції змін, про напрямки «дорослішання» мовної картини світу дитини. Вікові зміни в асоціюванні відбуваються нерівномірно в різних гендерних групах. У асоціативних полях дівчаток з'являються реакції, що демонструють, як з віком у свідомості дівчаток мати набуває рис не просто красивої жінки, а жінки, що прикрашається та слідує за своєю зовнішністю і допомагає гарно виглядати та вдягатися своїй донці (пудра, в перукарні, крем, купіла мене розовую юбку, модная, нафарбувала нігті, носить модні туфлі). Про «дорослішання» мовної картини світу хлопчиків свідчить присутність серед частотних реакцій мати.

Результати нашого експерименту продемонстрували розмаїття реакцій на стимул «тато», слово, що, безумовно, входить до ядра мовної свідомості дитини і є одним з перших в її лексиконі. Загальним для усіх гендерних та регіональних груп є протиставлення тата мамі (реакція мама стала однією з найчастотніших) та співвіднесення батька з родиною взагалі (мама, брат, дід, мамин, муж, бабуся, у бабусі, у бабуські, я). Це позитивний портрет сильної, але зайнятої людини (зайнятий, працює, на роботі, роботає, допізна на роботі, робота, двері ремонтує).

В асоціативних полях респондентів на стимул «тато» містяться реакції різних типів, як наприклад, синтагматичні (гарний, мій, працює, любить маму), парадигматичні (мама, бабуся, муж), ситу-

ативно-референтні (у тьоті Али, бавитися, казка, разом, краватка). До наскрізних частотних реакцій відносимо папа, мама, тато, мій.

Попри те, що в асоціативних полях представників усіх груп простежуються спільні риси, можемо констатувати: образ батька в свідомості дітей 3–5 років значною мірою залежить від гендерної приналежності респондента. Різниця полягає в тому, що серед реакцій хлопчиків відсутні такі, що свідчили б про ніжність. Ставлення до батька проявляється скоріше у захопленні та повазі (великий, високий, сильний, самий сильний, розумний). Порівняно з образом матері у свідомості хлопчиків молодшого дошкільного віку, в баченні образу батька ми простежуємо більшу емоційну стриманість, а у респондентів молодшої групи, навіть байдужість (тато і тато; ну, тато), в той час, коли у дівчаток відчувається любов та більша ідеалізація образу батька (татусь, папуля, папочка, мій папуся, папуля, гарний, люблю, мій найкращий).

Територіальний параметр практично не має впливу на семантичне наповнення асоціативних полів, проте респондентів з Харкова вирізняє велика кількість русизмів, таких як: мой, зверь, ігра, морковка, нет, привет, спать, у бабушкі, шкаф, мой, папуля, мамуля, папуся, папуля, папочка, папа, мамуля, шарік, що свідчить про вплив білінгвізму на лексикон респондентів.

На семантичному рівні зміни у портреті батька практично відсутні. Єдина різниця полягає в тому, що у молодшому дошкільному віці у респондентів-хлопчиків відчувається певна байдужість до батька (про це свідчить значна кількість відсутності реакцій взагалі, та згадані реакції типу ну, тато), що не було зафіксовано у віці 4–5 років.

Отриманий в результаті проведення вільного асоціативного експерименту матеріал дозволяє аргументовано стверджувати, що основні відмінності у ціннісних характеристиках батька і матері, здійснених відповідно, хлопчиками і дівчатками, проявляються в таких моментах. Батько й мати сприймаються дитиною якщо не зовсім в різних, то принаймні суттєво відмінних аксіологічних площинах. Мати як об'єкт психологічної рецепції та індивідуальної оцінки формує прикметну змістом аксіологічну парадигму дещо відмінну від оцінних характеристик батька. Оцінні характеристики здійснюються за допомогою загально-аксіологічних параметрів. Дитина виявляє до матері особливе, ніжне, лагідне ставлення: мамочка, матуся, мамуся, мамуля, мамуня, а батько хоч

і отримує такі характеристики (папочка, папуля, мій папуся, татусь), але вони не є визначальними для всього асоціативного поля. Тато оцінюється з погляду його відношення до матері. У відповідях дівчаток 3–4 років з міста Львів маємо любити маму, любити мамулю. Те саме спостерігаємо серед реакцій дівчаток 3–4 років з міста Харкова: і мама, любить маму, любить матусю.

Звернемо увагу на те, що в асоціативних полях дітей раннього та середнього онтогенезу із Харкова і Львова послідовно простежується парадигматичний зв'язок слова-стимула «мама» з іншими членами родини. На стимул «мама» отримано 11 відповідей «тато» від львівських хлопчиків 3–4 років. Від цих самих респондентів на стимул «тато» отримано 19 реакцій «мама». Подібне спостерігаємо і в асоціативному полі харківських хлопчиків 3–4 років: на стимул «мама» маємо 21 реакцію тато і 11 реакцій мама на стимул «тато».

Стимули «мама» і «тато» отримують такі реакції як «родина», «сімя», що простежується у всіх територіальних групах респондентів. Природним є реакція респондентів на батька та мати з погляду їхньої соціальної функції у родині. Серед усіх отриманих відповідей немає жодної, яка б засвідчила виконання батьком домогосподарчих функцій. Вони цілком покладені на матір, яка готує, готує їсти, на кухні готувала, готує, замітає, прибирає, миє речі, підмітала, пилососить, і звідси природні ситуативно-референтні реакції каструля, каша, котлети, борщ, вареники. Натомість тато на роботі, їзде на машині, любить пиво.

Результати проведеного психолінгвістичного експерименту дали змогу окреслити загальні обрис особливостей формування концептуального навантаження образів батька й матері як конститuentів лінгво-культурної свідомості дитини на певному етапі її онтогенезу. Вже у молодшому та середньому дошкільному віці чітко виявляються відмінності змістового, оцінного навантаження образів батька й матері, які зумовлені головним чином гендерним чинником.

Залучення до аналізу дітей інших вікових груп дошкільного і шкільного віку, безперечно, дасть можливість сформулювати пізнавально-значущий матеріал, важливий для формування цілісних уявлень про динаміку концептуального навантаження оцінних характеристик, стійких асоціацій, пов'язаних із образами батька і матері у їх онтогенетичному вимірі.

Література

1. Акуленко А. А. Параметри внутрішнього лексикону дитини шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. А. Акуленко. — К., 2007. — 18 с.
2. Асаула М. М. Лексика «дитячого спілкування» у говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Асаула — Х., 2011. — 20 с.
3. Бакіна Т. С. Сучасний фольклор школярів: (Особливості творення і побутування) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «фольклористика» / Т. С. Бакіна — К., 1997. — 211 л.
4. Береснева Н. И. Доминанты образа мира современного русского ребенка / Н. И. Береснева // Антропологический подход к языку. — 1998. — Ч. 2. — С. 161—172.

5. Береснева Н. И. Модель внутреннего лексикона в позднем онтогенезе (Ассоциативный эксперимент) : дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. И. Береснева. — Пермь, 1997. — 190 с.
6. Береснева Н. И. Периферийные реакции в детских ассоциативных полях / Н. И. Береснева // Проблемы социо- и психолингвистики. — 2002. — № 1. — С. 53—55.
7. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія / А. Богуш. — К. : Слово, 2010. — 374 с.
8. Боть Л. П. Вивчення дитячого мовлення: історія та напрямки дослідження / Л. П. Боть, О. І. Малишева // Культура народів Причорномор'я / Таврійський нац. ун-т. — Сімферополь, 2007. — № 120. — С. 63—67.
9. Боть Л. П. Поетапна еволюція форм дитячої комунікації (теоретичний аспект) / Л. П. Боть // Вісник Черкаського університету. Сер. : Філол. науки. — Черкаси, 2004. — Вип. 59. — С. 144—149.
10. Боть Л. П. Психолінгвістичний аспект дитячого мовлення / Л. П. Боть // Актуальні проблеми менталінгвістики. — Черкаси, 2001. — Ч. 2. — С. 3—5.
11. Гасица Н. А. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе: дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. А. Гасица. — М., 1990. — 184 с.
12. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгво-методичний аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Калмикова. — К. : НМЦВО, 2003. — 320 с.
13. Лурия А. Р. Речевые реакции ребенка / А. Р. Лурия // Речь и интеллект в развитии ребенка: сб. ст. / [под ред. А. Р. Лурия]. — М., 1928. — С. 228—235.
14. Моїсеєнко О. Ю. Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Ю. Моїсеєнко. — К., 1999. — 20 с.
15. Уфимцева Н. В. Развитие стратегий осознания значения слова в онтогенезе / Н. В. Уфимцева // Психолінгвістическіе исследования в области лексики и фонетики : сб. ст. — Калинин, 1983. — С. 115—154.
16. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / С. Н. Цейтлин. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 240 с.